

УРОК: «КИЇВСЬКА РУСЬ ЗА ПРАВЛІННЯ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО». (7 кл.)

Варіант I

Мета: ознайомити учнів з діяльністю князя Володимира, який ставив великодержавницькі інтереси понад усе.

Завдання 1: З'ясувати, які реформи впроваджував Володимир, прослідкувати військові дії русичів за князювання Володимира Великого, простежити всі його починання, які стосуються зовнішньої і внутрішньої політики.

2. Допомогти формуванню нового способу мислення, сформуванню вміння, як аналіз історичних фактів і подій, оцінювати їх значення.

3. Сприяти формуванню патріотичної свідомості учнів, шанобливому ставленню до історичного минулого, усвідомленню себе як частини українського етносу, розвитку почуття гордості за свій народ.

Основні поняття теми: 1) міжусобні війни, 2) реформи, 3) православна віра, 4) християнство.

Основні уявлення уроку: 1) зміна територіальних меж Київської Русі, 2) період розквіту Київської держави, 3) вплив християнства на розвиток Київської Русі, 4) держава князя Володимира.

Тип уроку: урок-виклад нового матеріалу.

Обладнання уроку: 1. Підручник І. Коляда, К. Крилч, С. Юренко. Історія України. 6—7 кл.

2. І. Коляда, В. Власов, «Історія України», зошит-конспект. 7 кл.

3. Дидактичний матеріал з історії України, 7 кл. І. Коляда, К. Крилч, Подобед.

4. Програма для середньої загальноосвітньої школи.

5. Портрет Володимира Великого.

6. Наочність: ребус, кросворд, портрет, карти.

Хід уроку.

План.

1. Князь Володимир: людина і державець.

2. Внутрішня політика Володимира Великого. Прийняття християнства.

3. Зовнішня політика князя.

4. Історичне значення діяльності князя Володимира Великого.

1. Князь Володимир: людина і державець.

Дітям демонструється портрет Володимира Київського, за рисами якого вони визначають особливості характеру князя, такі, як, наприклад, мужність, вольовитість, доброзичливість, справедливість, прагнення до досяг-

нення мети.

Далі йде вступна бесіда вчителя, в ході якої змальовуються дитячі і юнацькі роки князя Володимира.

«Згадайте, діти, як княжна Ольга ходила на древлан, як жорстоко з ними розправилася. Вона взяла до свого двору полонянку Малушу, і та вірно служила своїй господині при князівському палаці, ведучи велике господарство князівського двору. Одного разу красуню Малушу помітив юний князь Святослав і закохався. Малуша також відповіла князю взаємністю. Але сувора матір заборонила синові одружуватись на полонянці-рабині, хоча і знатного роду. Вона прагнула одружити сина на дочці візантійського імператора в інтересах держави на міжнародній арені. Скоро у Малуші народився син, якого у неї відібрали, а її відправили геть з князівського двору. А хлопчик свої дитячі роки провів при дворі княгині Ольги, яка і була його вихователькою». Його ім'я було Володимир.

2. **Внутрішня політика Володимира Великого. Прийняття християнства.**

Щоб з'ясувати діяльність князя всередині держави, будемо заповнювати таблицю № 1. Називатиметься реформа і її зміст, а ви будете безпосередньо вносити відомості в таблицю.

1. **Адміністративна** — всю країну було поділено на 8 округів, округи на волості, на чолі яких було поставлено довірених осіб або синів Володимира.

2. **Військова** — замінено племінну організацію війська на найману за право володіти земельною власністю.

3. **Оборонна** — було проведено широке будівництво фортець-укріплень навколо Києва, які стали опорними пунктами в боротьбі з печенігами.

4. **Гродобудівна** — будувалась велика кількість нових міст по берегах основних річок держави.

5. **Судова** — Володимир прагнув розмежувати єпископський та городський суди.

6. **Фінансова** — князь Володимир карбував власні гроші.

7. **Релігійна.**

а) **Язичницька.**

Скажіть, про що в цьому вірші йдеться?

Для княжої палати
 Зелень пишній сад
 Попід липами густими
 Стояли ідоли уряд.
 Годол Волоса Перуна
 Ось Сварожич, там Стрибог.
 А за ними найщедріший
 Найславніший Дажбог.
 Перед кожним тихо жертва
 Жилі в полум'ї блідім,
 І їде, лєжить угору,
 Як молитва, сизий дим.

Авжеж про язичницьку віру слов'ян. Князь Володимир в 980 р. провів саме цю реформу, та в 988 р. було прийнято християнство. А тепер пригадайте:

1. Чи р'аніше були християни на Русі?
2. В якому році Аскольд прийняв християнство?
3. Чи була княгиня Ольга православною? Коли та де вона хрестилася?
4. Чи мало поширення християнство серед дружинників Ігоря?

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА.

Таблиця № 1.

Реформа	Мета	Результат	Історичне значення
1. Адміністративна.	Об'єднання земель в єдину державу.	Русь було поділено на окремі округи.	Проведення всіх цих реформ сприяло тому, що Володимир відбиває нашість печенізьких орд, подавив повстання хорватів, Русь більше не залежала від Візантії.
2. Військова.	Створення сильної (армії) дружини.	Наймане військо було більш боєздатним.	
3. Оборонна.	Відбивати напади кочовиків.	Кочовики менше стали нападати.	
4. Градобудівна.	Для розвитку торгівлі і ремесел.	Сприяло розвитку держави.	
5. Судова.	Вдосконалити судочинство.	Володимир був справедливим князем.	
6. Фінансова.	Для покращення економічних відносин в державі.	Розквітав розвиток ремесла і торгівлі.	
6. Релігійна.	Єдина держава, єдиний світогляд.	Сприяло вірі в єдиного князя, зміцненню влади.	

Перед тим як вибрати православну віру, Володимир скликає Велику раду по обранню віри, на яку були запрошені представники усіх найбільших релігій, князь направив до цих земель своїх посланців. Але послів найбільш вразила подорож до Константинополя і відвідування храму Св. Софії. Після довгих вагань князь обрав саме цю віру.

Але, щоб піднести вагу свого роду і зна-

чення своєї держави, Володимир вирішує одружитися з візантійською цесарівною Анною. Щоб примусити дати на це згоду, Володимир зібрав військо і рушив на Крим, де захопив візантійське місто Корсунь. Візантійський імператор дав згоду за умови, що Володимир прийме християнство. За легендою, Володимир осліп, а після хрещення прозріє.

3. Зовнішня політика.

А тепер перейдемо до зовнішньої політики Володимира Великого. Я буду читати фрагмент з літопису руського, а ви будете заповнювати в своїх зошитах таблицю № 2.

Військові походи Володимира.

«У рік 6489 (981) Пішов Володимир до ляхів і зайняв городи їх — Перемишль, Червен та інші городи, які є до сьогодні під Руссю. Сього ж року і вятичів він переміг, і поклав на них данину од плуга, як отець його брав.

У рік 6490 (982) Піднялися дружно вятичі, і пішов на них Володимир, і переміг їх удруге.

У рік 6491 (983) Пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх. І вернувся він до Києва,

і приносив жертву кумирам із людьми своїми. І складали старці і бояри: «Метнемо жереб на хлопця і дівчину, і на кого він упаде, — того заріжемо богам»...

У рік 6492 (984) Пішов Володимир на радимичів. А був у нього воєвода Вовчий Хвіст, і послав перед собою Володимир Вовчого Хвоста. І стрів радимичів на річці Піщані, [і] переміг Вовчий Хрест радимичів...

У рік 6493 (985) Рушив Володимир на болгар з Добринею, в'їдем своїм, у човнах,

а торків берегом [Волги] привів на конях, і переміг болгар.»

З цього ми бачимо, що Володимир був войовничим, він воював з багатьма народами, зміцнював становище своєї держави, але й марно він не воював. Зараз нам учень розповість легенду про Кирила Кожум'яку. Ви її уважно прослухайте і скажете, чому саме цей сюжет вирішив літописець записати для наступних поколінь.

Таблиця № 2

Військовий похід	Дата	Основні заходи	Результати походу
1. На ляхів	981		Зайняв Перемишль, Червен.
2. На в'ятичів	981, 982		Двічі переміг їх і захопив їх землі.
3. На ятвягів	983		
4. На радимичів	984	Воєвода Вовчий Хаїст бився з ними.	Володимир переміг.
5. На болгар	985	З дядьком Добринею рушив Володимир сушею і по воді.	Розбив болгар.
6. На половців		Бився Кирило Кожум'яка з половським силачем і переміг.	Три роки половці не ходили на Русь.

Учень: «Одного разу печеніги підійшли до Києва, князі із дружиною виступили на них. І вождь печенігів запропонував князеві: «Не пропиваймо крові наших воїнів, але виберемо зі свого війська по одному силачу — я одного і ти одного. І нехай вони стануть до бою. Як мій твого не поборе, то ми заберемося з Русі-України, а коли мій твого поб'є — тоді ми вас будемо три роки воювати». Зажурився князь Володимир, чи знайде такого богатиря, щоб здолав стройного печеніга. Аж зголосився Кирило Кожум'яка і сказав, що буде битися з печенігом. І зійшовся Кирило з печенігом, і так скрутить його своїми руками, то тільки кістки хруснули — такий Кожум'яка був сильний! Коли Кожум'яка-богатир переміг велетня, печеніги повтікали у степ і вже Володимир має з ним спокій».

4. Система запитань для з'ясування історичного значення діяльності князя Володимира.

1. Чи зміцнили реформи, проведені Володимиром, державу?
2. Чому в містах, проводячи адміністративну реформу, Володимир садовив своїх синів?
3. Для чого Володимир вирішив прийняти єдину віру по всій державі?
4. Чи зміцнилася за Володимира центральна влада в державі?
5. Чи стала Київська Русь за Володимира на рівних з країнами тогочасної Європи?
6. Чому в народі Володимира називають Ясним Сонечком?
7. Чи сприяло прийняття християнства на Русі розвитку культури?
8. В якому році Володимир охрестив Русь?
9. Чи стала армія більш досконалою за Володимира?

10. Як ви вважаєте, чи сприяв Володимир будівництву церков на Русі?

Висновок:

Володимир був видатним діячем кінця X — початку XI століття, який бачив піднесення своєї держави через її згуртування, через зміцнення центральної влади; у прийнятті християнства на Русі він бачив єдиний світогляд, єдину ідеологію в державі, яка б сприяла розквіту держави, зокрема, розквіту торгівлі, кам'янобудівництва, розвитку культурних зв'язків з християнським світом, який

тепер рахувався з Київською Руссю.

Домашнє завдання.

1. Робота з картою:
  - а) порівняти території Київської Русі за часів правління Ігоря, Ольги, Святослава з територією держави за часів правління Володимира;
  - б) з'ясувати, на які народи походом ходив Володимир?
2. Чому період правління Володимира називають періодом розквіту Київської Русі?

ВАРІАНТ II

Мета: ознайомити учнів з діяльністю князя Володимира, з'ясувати значення діяльності Володимира Великого для розвитку Київської Русі.

Завдання:

1. Розглянути внутрішню і зовнішню політику Володимира Великого, її наслідки і результати в економічному, політичному і культурному житті Київської Русі.
2. Розвивати вміння працювати з текстом підручника і документами, аналізувати писемні джерела, співставляти інформацію з різних джерел, давати характеристику історичним діячам.
3. Виховувати інтерес та повагу до історичного минулого українського народу.

Обладнання уроку: 1. Підручник І.Коляда, К.Крилич, С.Юренко. «Історія України», 6—7 кл.

Хрестоматія з історії України (посібник для 7—11 кл.), І.Коляда, І.Шиманська. «Історія України в завданнях, запитаннях та ілюстраціях», 6—7 кл., Р.Лях, Н.Темірова, «Історія України», 7 кл.

Атлас «Історія України» 6—7 кл.

«Історія України в особах». IX—XVIII ст. К., 1993 р.

Тип уроку: формування умінь і навичок (урок-практикум)

Хід уроку

План:

1. Князь Володимир: людина і державець.
2. Внутрішня політика Володимира Великого. Прийняття християнства.
3. Зовнішня політика князя.
4. Історичне значення діяльності князя Володимира Великого.

Пам'ятка для роботи з історичним джерелом:

1. Уважно прочитайте зміст історичного джерела.
2. Виділяємо головне і другорядне в тексті.
3. Звертаємо увагу на час написання джерела.
4. Співставляємо свої знання про описані у джерелі часи з інформацією, яку джерело містить.

5. Висловлюємо власну думку щодо даного історичного джерела.

1. Після загибелі князя Святослава у Київській державі спалахують міжусобні війни між його синами: Ярополком Київським, Олегом Древлянським і Володимиром Новгородським. Останній переміг своїх братів і став великим князем Київським і одноосібним правителем держави. Дитячі і юнацькі роки князя описані і оспівані в билинах і піснях нашого народу.

Робота з джерелом: читаємо разом джерело, коментуємо, звертаємо увагу на головне.

А) «Київська княгиня Ольга жорстоко розправилася з древлянами, що загубили її мужа. Після розправи вона взяла до свого двору полонянку Малушу, і та вірно служила своїй господині при князівському палаці, ведучи велике господарство князівського двору. Одного разу красуню Малушу помітив юний князь Святослав і закохався. Малуша також відповіла Святославу взаємністю. Але сувора матір заборонила синові одружуватися з рабинею-полонянкою, хоча і знатного роду. Вона мала намір його одружити на дочці візантійського імператора в інтересах держави. Скоро у Малуші народився син, нарекли його Володимиром. Сина у Малуші відібрали, а її відправили геть із князівського двору, а Володимир свої дитячі роки провів при дворі княгині Ольги, яка і була його вихователькою».

Дати відповідь на запитання до джерела:

1. Володимир виховувався як простий хлопчик чи як князівський син?
2. Чи відповідає зміст імені Володимира його рисам характеру?
3. На ваш погляд, чи бачила княгиня Ольга в маленькому онукові майбутнього князя?
4. Чи позначився вплив виховання Ольги

на Володимира як державця?

Б) «Не ховайте собі скарбів на землі, де ото міль жере і злодії підкопують, а збирайте собі скарби на небі, де оні міль [не] жере, ні злодії [не] крадуть. І Довида [він слухав], мені говорив: «Добрий чоловік милує і дає». І Соломона він слухав, оний говорить: «Той, хто бідним дає, бог в позику дає». Це почувши, повелів він усякому старцеві і вбогому приходити на двір на княжий і брати всяку потребу — питво і їжу, і з скарбниць кулони. І радив він також і це. Сказавши: «Немічні і недужі не можуть дійти до двору мого», — він повелів спорядити вози і покладав [на них] хлібів, м'яса, риби, і овочів різних, і мед у бочках, а в других квас. [І стали це] возити по городу, запитуючи: «Де недужі чи старі, що не можуть ходити?». І тим роздавати [все] на потребу.»

(Літопис Руський.)

Дати відповіді на запитання:

1. Як в джерелі показано, що Володимир піклувався про хворих і немічних?
2. Чи поважав народ свого князя за таку добродійну діяльність?
3. Як ви вважаєте, такі заходи князь влаштував постійно, чи лише на великі свята?

Висновок: отже, ми можемо з упевненістю сказати, що посіяні княгинею Ольгою зерна зійшли пишними колосками в Володимировому серці. Він виріс гарним державцем, який намагався втілити в життя багато нових і потрібних для зміцнення реформ. Володимир став одним із найталановитіших політичних діячів тогочасної Європи.

2. Володимир проводив широкомасштабну і далекоглядну внутрішню політику в державі. Мета його політики була спрямована на зміцнення могутності Київської Русі шляхом концентрації влади в державі у руках князя. Заходами Володимир обрав впровадження ряду реформ:

- а) адміністративної — для покращення зв'язку в середині держави;
- б) військової — завдяки якій на руські землі нападало все менше і менше ворогів;
- в) оборонної — яка сприяла відбиттю нападів кочовиків;
- г) судової — Володимир прагнув вдосконалити судочинство, щоб зробити його більш досконалішим і справедливим;
- д) гродобудівної — в літописах згадується, що Володимир наказував будувати нові міста, в яких він садовив своїх намісників;
- е) фінансової — відомо, що Володимир карбував свої монети, що сприяло покращенню

ню економічного становища в державі, він прагнув, щоб в одній державі були в обігу одні гроші;

є) релігійної — на цій реформі князя слід зупинитися і більш ґрунтовно розглянути історичні джерела, які оповідають нам про проведення цієї реформи.

Робота з джерелом.

Розглядаємо обидва уривки з «Літопису руського», які оповідають про два протилежні дієства.

А) Почитання язичницьких богів.

Капище у Києві за князя Володимира (980).
У рік 6488 (980). І стояв княжити Володимир у Києві один. І поставив він кумири: на пагорбі поза двором теремним: Перуна дерев'яного, — а голова його (була) срібна, а вус — золотий, — і Хорса, і Дажьбога, і Стрибога, і Сіморгла, і Мокоші. І приносили їм (люди) жертви, називаючи їх богами, і проводили синів своїх і жертвували (їх цим) бісам, і оскверняли землю требами своїми. І осквернялася жертвами їхніми земля Руська і пагорб той. Але преблагий Бог не хоче смерті грішникам; на тім пагорбі нині є церква св. Василя (Великого) як ото ми потім скажемо.

(Літопис Руський.)

Б) Прийняття християнства русичами.

І було видіти радість велику на небі і на землі, що стільки душ спасається, а диявол тужив говорячи: «Горе мені, бо проганяють мене звідси!..» Люди ж, охрестившись, ішли кожен у доми свої. А Володимир радий бувши, що пізнав він Бога сам і люди його, і глянувши на небо, сказав: «Боже великий, що створив небо і землю! Поглянь на нові люди свої! Дай же їм, Господи, узнати тебе, істинного Бога, як ото узнали землі християнські, і утверди в них віру правдиву і незмінну. [А] мені поможи, Господи, проти ворога — диявола, щоб, надіючись на Тебе і на Твою силу, одолів я підступи його.»

Завдання: скласти таблицю для порівняння релігій.

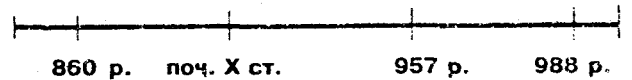
Руси, притаманні тій чи іншій релігії

Християнство	Язичництво
Триєдиний бог. Церква. Священники. Почитання сил природи. Молитва — звернення до Бога.	Багатобожжя. Капище. Жерці. Віра у надприродну силу богів. Через жертвоприношення вшановуються боги.

Охарактеризуйте ті чи інші релігії. Яка, на вашу думку, є кращою? Вам відомо, що остаточно було прийнято християнство на Русі в

988 р., але й до нього були християни в державі. Так, прийняли Христа Аскольд, Ігорева дружина, княгиня Ольга, а потім — Володимир. Складіть хронологічний ланцюжок, як впроваджувалось християнство на Русі.

Хронологічний ланцюжок.

860 р. — Охрестився Аскольд.

Поч. X ст. — Були християнами дружинники Олега.

957 р. — Княгиня Ольга охрестилася в Константинополі.

988 р. — Прийняття Володимиром християнства.

3. Правління князя Володимира припадає на ті часи, коли на руські землі нападали багато кочових народів, тому йому доводилось багато воювати, споруджувати ряд фортець для затримки військ кочовиків. Походи князя Володимира гарно описані в джерелах.

Робота з джерелом.

Розглянемо уривок з «Літопису Руського», в якому показані його походи.

Складемо таблицю № 2.

Висновок: внаслідок такої діяльності князя Володимира держава стала могутньою; сусідні народи все більше починають рахуватися з думкою Київської Русі; в державі почав формуватися єдиний світогляд, одна ідеологія, це сприяло розвитку культури і книгодрукування на Русі.

4. Володимир Великий був непересічною особою в нашій історії, його діяльність різні особи в різний час по-різному оцінюють. Вам пропонується декілька оцінок діяльності Володимира. Виберіть, яка з них, на ваш погляд, є найкращою.

Літопис Руський: «Він є новим Костянтином великого Риму, що охрестився сам і [охрестив] людей своїх, — і син так учинив, подібно йому: Якщо бо раніше перебував він у поганстві, скверної похоті прагнучи, то потім же старався він про покаяння. Як ото говорив [Павло] апостол: «Де ж умножився гріх, там стало вповні благодать». Бо якщо раніш, у невігластві, були [в нього] деякі гріхи, то потім спокутувалися вони покаяннями і милостями.

Сей же [Володимир] помер у сповіданні широму, покаянням спокутувавши гріхи свої і милостями, що є ліпшим над усе. «Милості

бо хочу, сказав [Господь] — а не жертви».

Билини: «І з того справді пішла про нього слава скрізь як про князя «ласкового» прозвали його «ясним сонечком». Частина билин починалась словами: «У славному городі Києві у того ласкового князя Володимира був великий мир, і там зібралися з різних городів різні люди, зобов'язалися і хвалилися своїми діями...»

О.Субтельний — зійшовши на київський престол у 980 р. і зосередивши в своїх руках неподільну владу, Володимир започаткував нову добу в історії Київської Русі, найголовнішим досягненням якого було впровадження християнства в 988 р.

М.Грушевський — панування Володимира мало велике значення в історії нашого народу. Він правив довго: в Києві просидів 35 літ і мав час допильнувати нових порядків, котрі доводив. Церква признала його святим за те, що він зробив для християнства. В історії він зветься Великим за велику вагу його правління.

В.Смолий — період князювання Володимира став кульмінаційним пунктом в історії Київської Русі, яка тоді досягла значного політичного, економічного, культурного розвитку і стала однією з найбільших держав Європи. Всякі порівнювали її з великою Франкською імперією Каролінгів, відомою вам з історії середніх віків.

Закріплення:

1. Внучком князя яких земель доводиться Володимир по материнській лінії?
2. В якому граді Володимир разом з дядьком Добринею правив?
3. На які народи в 981—984 рр. ходив походами Володимир?
4. В якому місті охрестився Володимир?
5. В якому році охрестився Аскольд?
6. Чи покращалися відносини з Візантією після прийняття християнства на Русі?

Висновок: дійсно, князя Володимира Київського можна назвати Великим, тому що за його правління Київська Русь піднялася на щабель тогочасних європейських держав. В країні склався такий стан, який сприяв розвитку держави в економічному, політичному і культурному плані.

Домашнє завдання.

1. Розповісти про те, що вивчили за темою.
2. Робота з картою: з'ясувати, на які народи ходив походами Володимир.
3. Поміркуйте, що мав на увазі Нестор Літописець, пишучи «Повість минулих літ», та зазначивши, що Собор руських єпископів після прийняття християнства на Русі святково заявив Володимирі: «Ти поставлений Богом для покарання злих, а добрим на милість».

Світлана МАРКОВСЬКА,
вчитель історії СШ № 266 м. Києва

УРОК: «ЗАПРОВАДЖЕННЯ ХРИСТІЯНСТВА НА РУСІ» (7 клас)

Мета: пояснити передумови та причини прийняття християнства на Русі, показати, що це був складний процес і здійснювався в умовах гострої боротьби старої і нової віри; вчити учнів давати оцінку діяльності видатних історичних діячів; виховувати допитливість, любов до знань.

Обладнання уроку: Репродукція картини К.Лебедева «Хрещення киян», фрагмент літопису «Повість минулих літ». Література: Г.Сергієнко, В.Смолий. Історія України, 7—8 класи. Ладиченко Т.В., Свідерська В.В., Свідерський Ю.Ю. Історія України, 7 клас. І.Коліяда, В.Власов. Історія України, 6—7 кл. та інші посібники.

Дерев'яне колесо з написом «Колесо історії», прикріплене на спеціальній підставці. На ободі «колеса історії» написані дати, що відповідають темі уроку. В центрі колеса прикріплена стрілка.

Роль ведучого виконує вчитель, ролі інших персонажів — учні, яким заздалегідь було роздано текст.

Доцільно підібрати відповідне вбрання до інсценізованої виставки.

В ході уроку учні складають таблицю «Запровадження християнства». Перші дві колонки таблиці учні заповнюють під керівництвом вчителя.

Передумови	Причини	Значення	
		внутрішнє	зовнішнє

Літописець: Минає дві тисячі років, як виникло християнство. В багатьох країнах світу

Кабінет правознавства

Igor КОЛЯДА,
Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА,
НПУ ім. М. Драгоманова

ТЕМА: НАЙВИЗНАЧНІШІ ПАМ'ЯТКИ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Мета: повторити з учнями навчальний матеріал, основні поняття з вивченої теми, розвивати у учнів образне мислення, фантазію, уяву, спрямовувати їх на підвищення пізнавального інтересу до предмету, виховати правову культуру.

Тип уроку: урок повторення вивченого матеріалу.

Форма уроку: урок — театралізована гра.

Обладнання: програма.
Михайленко О. «Основи правознавства. 9 кл.», К., 1997;

Турченко Ф. «Новітня історія України. 11 кл.»;
Конституція України.

Хід уроку:

Підготовчий етап: Після вивчення нової теми вчитель задає учням домашнє завдання, розподіляючи між ними ролі:

- хлопчик-двієчник, який одночасно виступає і ведучим гри;
- Я.Мудрий;
- литовський шляхтич;
- городянин;
- Б.Хмельницький;
- П.Орлик;
- сенатор;
- М.Грушевський;
- П.Скоропадський;
- В.Винниченко;
- Петрушевич;
- громадянин СРСР;
- I і II Президенти незалежності України.

Кожний з учнів має підготувати текст своєї доповіді, костюм, запитання учасникам з іншої доби. Учень має проаналізувати позитивні і негативні риси документу.

Основний етап:

На початку уроку вчитель задає учням питання щодо понять «звичай», «джерела права», «правова культура».

Потім починається міні-вистава.

За столом сидить двієчник і готує домашнє завдання з правознавства, говорить:

— Ну і завдання задав наш вчитель. Які пам'ятки? Яка правова культура? Я нічого не розумію. Якби хтось це детально пояснив чи показав фільм. Можливо, я б і зрозумів.

І тут біля учня починають з'являтися по черзі вистатні діячі, які жили і діяли в певний період і творили пам'ятки правової культури.

Я.Мудрий: Що, хлопчику, не можеш зрозуміти текст документу, який я починав писати? Добре, я допоможу тобі. «Руська правда» була найважливішою пам'яткою Київської держави. Я почав її писати ще у 30-х рр. XI ст. під назвою «Правда Ярослава», а вже пізніше мої сини доповнили її. Цим документом закріплювалася феодальна власність на землю, угіддя, рухоме майно (коні, знаряддя виробництва). У «Руській Правді» зафіксовано види угод: міна, купівля-продаж, позика, поклада, особистий найм. Найповніше був відпрацьований договір позики, об'єктом якого були не тільки гроші, а й хліб, мед.

Багато уваги приділяв я і кримінальному праву. Злочин трактувався як «обида». Суб'єктом злочину могла бути будь-яка особа, крім холопа, за якого відповідав його пан. Найпоширенішими покараннями були грошові, а найсуворішим — конфіскація майна злочинця і вигнання його з общини. За вбивство, наприклад, стягувалося на мою користь, тобто князя, від 5 до 80 гривень, за інші злочини від 3 до 12. У моєму документі смертна кара не зафіксована, але вона застосовувалася за виступи проти влади, а також за зраду князя.

Як не дивно, але судів за час мого правління не було, і тому їх функції виконували представники влади, церковні органи, самі феодалі.

А тепер спробуй відповісти на мої запитання.

1) Чиї інтереси закріплювала «Руська Правда»?

2) Яке співвідношення між звичаєвим правом і «Руською Правдою»?

Якщо двієчник не може відповісти, то відповідають інші учні класу.

Далі перед хлопчиком з'являється **литовський шляхтич**, який розповідає йому про Литовські статuti.

— Тривалий час законом у Литві були звичаєве право і «Руська Правда», але вже в 1468 р. було видано судебник — першу спробу загальнодержавного кодексу, який регулював переважно питання кримінального права.

У XVI ст. було видано три великі збірники законів під назвою «Литовські статuti», найдавніший (старий, 1529 р.) закріплював станові привілеї феодалів. За ним, наприклад, мисливський пес оцінювався у два рази дорожче від селянина. Другий (Волинський, 1566 р.) ще більше відстоював інтереси шляхти. Третій (новий — 1588 р.) відображав зміни, які виникли після Люблінської унії і утворення польсько-литовської держави.

Хочу тобі нагадати, що Литовські статuti були кодексами феодалного права, які захищали інтереси феодалів і були спрямовані проти нижчих верств. Так, наприклад, за один і той самий злочин мене б покарали значно менше, ніж простолюдина. Для розгляду справ діяли станові суди.

Я маю надію, що ти гарно запам'ятав, що я тобі говорив і зможеш дати мені відповідь:

1) Що таке Литовські статuti?

2) Коли і де вони були видані?

А тепер місце розповідача займає **городянин**, завданням якого є розповісти про маґдебурзьке право:

— Це право мало силу в містах і виникло в XII ст. в м. Маґдебурзі. Завдяки йому міста звільнялися від управління, суду феодала і користувалися правом самоврядування. У містах встановлювався порядок виборів, функції органів самоврядування, суду, купецьких об'єднань, цехів, врегульовувались питання торгівлі, опіки, спадкування, визначались покарання за злочин. Але воно узаконювало нерівність у правах, зважаючи на стать, походження, віросповідання.

Вперше на Україні маґдебурзьке право

було надано м. Санок в 1319 р. надавали його українським містам литовські князі, польські королі, російські царі, українські гетьмани. Щодо міст у Західній Україні, то тут застосування маґдебурзького права супроводжувалося національними і релігійними обмеженнями щодо українців православного віросповідання. Дія цього права була скасована указом Миколи I у 1831 р. по всій Україні, крім Києва, де воно було в силі до 1835 р. У Західній Україні застосування маґдебурзького права припинено у 1786 р. Щодо пам'яток маґдебурзького права, то це «Зерцало саксонів» (Краків, 1537 р.), «Порядок прав цивільних маґдебурзьких» (1559 р.), «Артикули права маґдебурзького» (1557 р.).

А тепер дай відповідь на мої питання:

1) Які особливості маґдебурзького права?

2) Які пам'ятки маґдебурзького права?

На місці городянина з'являються **Б.Хмельницький** та **П.Орлик**, кожен з яких намагається пояснити особливості свого документу.

Б.Хмельницький: У 1654 р. в березні з'явилися «Березневі статті». Мій уряд подав умови у формі прохань чолобитних до царя, а акти царя мали форму жалуваних грамот. Ці статті стосуються питань про збирання податків, про платню старшині, про передачу млинів старшині, про витрати на артилерію, про дипломатичні відносини, про затвердження маєтків Київського митрополита, про платню козакам та ін.

Ці статті підтверджували політичну і правову автономію України у складі Російської держави. Згодом царський уряд ліквідував дію на нашій території звичаєвого права, польсько-литовського законодавства, маґдебурзького права.

П.Орлик: Моя конституція була прийнята 5 квітня 1710 р. на козацькій раді у м. Бендерах. Написана вона латинською і давньою українською мовами. Я вважаю, що це перша в історії України демократична конституція.

Моя конституція передбачає встановлення національного суверенітету, недоторканість і цілісність кордонів Малої Русі, забезпечення демократичних прав людини, єдність і взаємодію законодавчої (виборча демократична рада, яка повинна була скликатися тричі на рік), виконавчої (гетьман, генеральний старшина, представник від кожного полку) і судової влад. Визначала принципи внутрішньої та зовнішньої політики, засуджувала протекції-

онізм, передбачала право на соціальне забезпечення вбогих, вдів і сиріт. У своїй конституції я виступав за відновлення давнього братства з Кримським ханством, за звільнення Дніпра і земель Війська Запорозького від московських укріплень, фортець.

А тепер спробуй знайти різницю і схожисі між статтями Б.Хмельницького Конституцією П.Орлика. Чи були введені в дію Березневі статті? Чому конституція П. Орлика не була введена в дію?

Далі місце за столом займає **сенатор**, який пояснює основні положення «Прав, за якими судиться малоросійський народ».

Згідно царського указу було створено спеціальну комісію, яка працювала 15 років і в 1743 р. підготувала «Права, за якими судиться малоросійський народ», де були поєднані Литовський статут, магдебурзьке право, судова практика України.

У 1744 р. проект кодексу було подано на затвердження до сенату, який через 12 років було повернуто для доопрацювання. У цьому кодексі регламентувалось право власності, договори купівлі-продажу, обміну, дарування, позики. Було окремо виділено сімейне право. Кримінальне ж право мало приватно-правовий характер, за яким суд встановлював злочинцеві кару залежно від волі потерпілого, а за його відсутності — від вимог його родичів. Складною була система покарань. Передбачалася проста (повішання, відрубання голови) і кваліфікована (четвертування, втоплення, колесування, спалювання) смертна кара, тілесні покарання, ув'язнення, заслання.

Запитання:

1) Чи було прийняття цього документу шляхом назад?

2) «Права, за якими судиться малоросійський народ» обмежували чи розширювали попередні документи?

Сенатора змінює особа **М.Грушевського**:

— Центральна Рада видала 4 універсали:

I Універсал (23 червня 1917 р.) проголосив автономію України;

II Універсал (16 липня 1917 р.) повідомляв, що в результаті переговорів Тимчасовий уряд і Центральна Рада визнали одне одного;

III Універсал (20 листопада 1917 р.) проголосив утворення Української Народної Республіки в автономних зв'язках з Росією. Універсал проголошував демократичні принципи: свободу слова, друку, віросповідання, зборів, страйків, недоторканість особи, скасування смертної кари, амністію політичним в'язням,

8-годинний робочий день, визнання національної автономії народів, що населяють Україну;

IV Універсал (22 січня 1918 р.) проголосив самостійність і незалежність України.

До Грушевського приєднуються **П.Скоропадський, В.Винниченко, Петрушевич**, які розповідають про ті документи, які видали вони:

П.Скоропадський: Я прийшов до влади 29 квітня 1918 р. і видав «Грамоту до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий устрій України», за якими я в своїх руках утримував законодавчу і виконавчу владу, був верховним «воєводою» армії і флоту. Всі закони Центральної Ради скасовувалися, назву УНР було замінено на Українську державу.

В.Винниченко: Коли гетьман зрікся влади (24 грудня 1918 р.), то Директорія, яку я очолив, відновила УНР, ухвалила закон про передачу селянам поміщицької землі без викупу.

Петрушевич: ЗУНР виникла наприкінці 1918 р. і видала «Тимчасовий закон про адміністрацію ЗУНР». Найвищим законодавчим органом була визначена Національна Рада, виконавчим — Державний секретаріат. Місцеве управління забезпечували повітові, сільські і містечкові комісари.

А тепер спробуй відповісти на запитання:

1) Що було спільним і відмінним у законодавчих актах ЦР, Директорії, Гетьманату і ЗУНР?

2) Чи можна порівняти з попередніми правовими пам'ятками України?

Далі співрозмовником учня стає **громадянин СРСР**, який розповідає про конституції Радянської України, які були прийняті в 1919, 1929, 1937 і 1977 рр.

Всі ці конституції формально проголошували Україну суверенною державою, але зовнішня політика, фінанси, військові справи, торгівля, транспорт, зв'язки належали до компетенції Москви. Вся влада у центрі і на місцях була зосереджена в руках партійних органів. Отже, можна зробити висновок, що УРСР не була ні правовою, ні демократичною державою.

I останніми співрозмовниками учня є **I і II Президенти незалежної України**.

I Президент розповів про те, що 24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності України. Це був історичний документ.

Акт проголосив: «Виходячи із смертель-

ної небезпеки, яка нависла над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року;

— продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні;

— виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами;

— здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада УРСР урочисто

ПРОГОЛОШУЄ

незалежність України та створення самостійної Української держави — України.

Територія України є неподільною і неотторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України».

На всеукраїнському референдумі, який відбувся 1 грудня 1991 р., було підтверджено Акт проголошення незалежності України і обрано І Президента незалежної України. Ним став я — *Л. Кравчук*.

А вже 7—8 грудня в Біловезькій Пущі я разом з С.Шушкевичем (голова ВР Республіки Білорусь) і Б.Єльциним (Президент Росії) підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД).

В свою чергу, ІІ Президент незалежної України *Л. Кучма* розповідає про прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України. За нею Україна проголошувалася суверенною, демократичною, соціальною, правовою державою.

А тепер спробуй відповісти на запитання:

1) Акт проголошення незалежності України — це крок вперед чи вимушена необхідність?

2) Чи охоплює Конституція України, на Ваш погляд, всі галузі соціального, економічного, політичного життя суспільства?

В кінці уроку вчитель разом з учнями оцінює гру акторів, правильність наведених фактів, активність учнів, які відповідали на запитання, і ставить оцінки.

Домашнє завдання: відповідь на запитання: «В якій з пам'яток правової культури України найбільш охоплені і захищені права українського населення?».

Назва держави	Форма державного устрою	Форма державного управління	Політичний режим
Київська держава	Федерація східнослов'янських племен	Абсолютна монархія	Авторитарний (військово-диктаторський)
Держава Б.Хмельницького	унітарна (проста)	козацька республіка	демократичний
УНР	унітарна (проста)	парламентська республіка	демократичний
УРСР	у складі федерації	республіка	авторитарний (тоталітарний)

ВАРІАНТ I

Відповідно співставте дати і події за схемою, наприклад 1а, 3б

1. I Універсал Центральної Ради	а)	6 листопада 1917 р.
2. III Універсал Центральної Ради	б)	1929 р.
3. Конституція УРСР	в)	28 червня 1996 р.
4. Акт проголошення незалежності України	г)	10 червня 1917 р.
5. Конституція України	д)	24 серпня 1991 р.

ВАРІАНТ II

Відповідно співставте дати і події за схемою, наприклад 1а, 3б

1. I Універсал Центральної Ради	а)	1937 рік
2. IV Універсал Центральної Ради	б)	22 січня 1918 р.
3. Декларація про державний суверенітет України	в)	28 червня 1996 р.
4. Конституція УРСР	г)	2 липня 1917 р.
5. Конституція України	д)	16 липня 1990 р.

ВАРІАНТ II

ТЕМА: Найвизначніші пам'ятки правової культури.

МЕТА: Повторити з учнями основні етапи розвитку української державності, вивчити та закріпити знання про пам'ятки правової культури.

Розвивати у них критичне мислення, уміння самостійно аналізувати, узагальнювати, працювати з документами. Спрямувати учнів на підвищення пізнавального інтересу до предмету, виховувати шанобливе ставлення до правової культури свого народу.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: Програма.

І.Коляда, Я.Ліозовий. Основи правознавства, 9 кл.

О.Михайленко. Основи правознавства, 9 кл.

ПЛАН

1. Пам'ятки правової культури України Х—XIX ст.

2. Правові пам'ятки 1917—1921 р.

3. Пам'ятки правової культури незалежної України.

Хід уроку.

І. Перевірка домашнього завдання.

Учитель перевіряє як інші заповнили таблицю (д/з).

Назва держави	Форма державного устрою	Форма державного управління	Політичний режим
Київська держава Держава Б.Хмельницького УНР УРСР			

2. Завдання продовжити речення.

1. Перші державні утворення на території України виникли у... (І тис. до н.е.).

2. Першими державними утвореннями Північного Причорномор'я були... (кімерійці, скіфи, сармати, готи, гунни).

3. Давньослов'янською державою на території сучасної України була... (Київська Русь).

4. Військово-політичним демократичним утворенням сер. XVI ст. була (Запорозька Січ).

II. Виклад нового матеріалу.

1. Вчитель проводить бесіду з учнями.

Пригадайте, які правові пам'ятки ви знаєте з курсу історії України від Я.Мудрого до початку XX ст.?

Які основні ідеї цих документів?

На захисті чиїх прав вони стояли?

Коли і ким були прийняті ці документи?

2. Розповідь вчителя.

3. Робота з документами.

Зачитується Акт проголошення незалежності України. Після цього вчитель запитує, яка основна ідея закріплена в цьому правовому документі? Його історичне значення.

Аналогічно аналізується Конституція України. Зачитати Ст. 1, 3, 5, 6, 7, 10, 15, 16, 20.

III. Первинне закріплення матеріалу за системою карток (прикладі додаються).

Домашнє завдання: Порівняти дві будь-які правові пам'ятки за такими ознаками: назва пам'ятки, дата створення, автор, основні

положення, історичне значення.

Розповідь учителя.

Універсали Центральної Ради.

Після того, як ЦР зрозуміла, що Тимчасовий Уряд Росії не підтримає її домагань про автономію України, вона видала перший універсал (23 червня 1917 р.), у якому закликала народ самочинно будувати українську державність.

Другий універсал (16 липня 1917 р.) повідомляв, що в результаті переговорів Тимчасовий уряд і ЦР визнали одне одного.

Третім універсалом (20 листопада 1917 р.) у зв'язку з більшовицьким переворотом, ЦР проголосила утворення Української Народної Республіки в автономних зв'язках з Росією. Універсал проголошував демократичні принципи: свободу слова, друку, віросповідання, зборів, страйків, недоторканість особи, скасування смертної кари, амністію політичним в'язням, 8-годинний робочий день, визнання національної автономії народів, що населяють Україну.

Четвертий Універсал (22 січня 1918 р.) проголосив самостійність і незалежність України.

Через тиждень на сесії ЦР буде прийнято конституцію УНР, яка у зв'язку з приходом до влади П.Скоропадського не була введена в дію.

Конституційні акти Гетьманату, Директорії, ЗУНР.

П.Скоропадський, прийшовши до влади 29 квітня 1918 р., видав «Грамоту до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий устрій України», за яким гетьман мав законодавчу і виконавчу владу, був верховним «воєводою» армії і флоту. Усі закони ЦР скасовувалися, назву УНР замінено на Українську Державу. Новий устрій держави нагадував систему, що існувала за царизму.

Після того, як гетьман зрікся влади (24 грудня 1918), Директорія на чолі з В.Винниченком відновила УНР, ухвалила закон про передачу селянам поміщицької землі без викупу. Але розвинути далі свою роботу Директорії не вдалося. Ще одна спроба утворити незалежну Українську Державу зазнала невдачі.

Головним документом ЗУНР, що виникла наприкінці 1918 р. внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії, був «Тимчасовий закон про адміністрації ЗУНР». Найвищим законодавчим органом була визначена Національна Рада, виконавчим — Державний Секретаріат. Місцеве управління забезпечували по-

вітові, сільські і містечкові комісари.

Конституції Радянської України.

За роки більшовицької влади в Україні було прийнято чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1977). Усі вони формально проголошували Україну суверенною державою. Однак зовнішня політика, фінанси, військова справа, торгівля, транспорт належали до компетенції Москви. Незважаючи на декларування, вся влада у центрі і на місцях була зосереджена в руках партійних органів. УРСР не була ні правовою, ні демократичною державою.

Але комуністичний тоталітаризм зазнав краху, на руїнах радянської імперії постали нові суверенні держави, серед них — Україна. 28 червня 1996 на п'ятому році незалежності, прийнято нову Конституцію України, яка проголосила її суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою.

Уперше в історії України державний, народний і національний суверенітети знайшли своє повноцінне втілення у Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.

Цей важливий політичний і правовий акт, який започаткував новий етап становлення України як держави, засвідчив відмову України від участі в підписанні нового союзного договору, забезпечував суверенітет України у складі СРСР.

Україна визначається як суверенна національна держава, що існує і розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення українською нацією свого невід'ємного права на самовизначення. Вона є самостійною у вирішенні будь-яких питань свого державного життя.

Громадяни всіх національностей становлять народ України. Він є єдиним джерелом влади державної влади, яка здійснюється за

принципом розподілу на законодавчу, виконавчу і судову. Україна має своє громадянство.

Україна самостійно визначає свій економічний статус, порядок використання природних ресурсів.

Будучи самостійною у вирішенні питань науки, освіти, культури, Україна гарантує всім національностям, що проживають на її території, право вільного національно-культурного розвитку.

Україна має власні Збройні сили, органи внутрішньої безпеки та внутрішні війська. Вона визнає пріоритет загальнолюдських цінностей перед класовими, норм міжнародного права перед нормами внутрідержавного. Декларація заклала основи майбутнього суверенітету України.

АКТ ПРОГолошення Незалежності України

24 серпня 1991 року

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

— продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні;

— виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами;

— здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада УРСР урочисто

ПРОГолошує

незалежність України та створення самостійної Української держави — України.

Територія України є неподільною і неотторканою.

Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

ІСТОРІЯ В ШКОЛІ

№ 2'2000

Науково-методичний журнал. Індекс видання 74654. Виходить щомісяця.

Свідоцтво про державну реєстрацію — серія КВ № 1376.

Видавництво «Етносфера» 03035 м. Київ, а/с 59, т. (044) 276-88-29.

Видавець: *Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова.*

Виданню часопису сприяють:

Інститут історії України НАН України,

Інститут педагогіки АПН України,

Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів,

Творча спілка вчителів України,

Міжетнічна педагогічна асоціація України.

Редакційна колегія:

Володимир Абаїмов
Роман Арцишевський
Юрій Войцеховський (шеф-редактор)
Дмитрій Злепко (Мюнхен)
Людмила Калініна
Борис Кобзар
Омелян Коваль (Брюссель)
Володимир Комаров
Фелікс Левітас
Ольга Малій

Петро Панченко
Павло Полянський
Олександр Ресніт
Владислав Анджей Серчик (Варшава)
Володимир Согніченко
Геннадій Стрельський
Олександр Сушко
Людмила Томілович (редактор)
Фелір Турченко
Рафаель Шамелашвілі
Галина Швидько

© «Історія в школі» 2000

Зміст

Університет знань

- Лідія Пироженко.** Н.Я.Григоріїв — автор навчальних книг з історії України..... 2
Людмила Калініна. Роль інспекції народних училищ в керівництві освітнім процесом (II пол. XIX ст.)..... 7

Творча майстерня

- Світлана Миронюк.** Використання технічних засобів навчання в теорії і практиці викладання історії..... 12
Володимир Комаров. Економічна освіта дев'ятикласників на уроках вітчизняної історії кінця XIX — початку XX ст..... 15

Біля класної дошки

- Тетяна Чубукова.** Історія стародавньої Греції у завданнях та запитаннях (6 кл.)..... 20
Ігор Коляда. Урок «Київська Русь за правління Володимира Великого» (7 кл.)..... 23
Світлана Марковська. Урок «Запровадження християнства на Русі» (7 кл.)..... 28
Ольга Палатна. Країни Західної Європи, США і Канада в II пол. XX ст.: роздатковий матеріал (11 кл.)..... 31
Людмила Ланчуковська. Україна в складі Російської імперії XIX ст. (Дидактичні матеріали.)..... 33

Кабінет правознавства

- Ігор Коляда, Ніна Загребельна.** Тема: «Найвизначніші пам'ятки правової культури України»..... 37

Краєзнавчий музей

- Сергій Кардаш.** Так заселялася Шулявка..... 43